
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРАЗНАЎСТВА

LITERARY RESEARCH

УДК 821.162.1 (092)

БЕЛОРУССКО-ПОЛЬСКОЕ ПОГРАНИЧЬЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАРИИ РОДЗЕВИЧ 1920–30-х гг.: СПЕЦИФИКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОТОБРАЖЕНИЯ

Н. Н. ХМЕЛЬНИЦКИЙ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Изучается проблематика белорусско-польского пограничья в произведениях Марии Родзевич 1920–30-х гг. с учетом исторических событий и социокультурного контекста. Выявлено, на каких уровнях в творчестве польской писательницы присутствуют и функционируют белорусские реалии, образы и мотивы. Особое внимание обращено на художественные стратегии воплощения в произведениях М. Родзевич быта и традиций жителей белорусского Полесья. Определено, каким образом автору удалось максимально реалистично воссоздать жизнь на белорусско-польском пограничье в драматические периоды (Первая мировая война, оккупация, Советско-польская война), а также актуализировать проблемы социальной и национальной дискриминации в межвоенной Польше. Предметом исследования являются специфика повествования, пейзажные картины, образно-стилевые приемы, психологизм, автобиографический дискурс, белорусские герои и реалии в произведениях М. Родзевич 1920–30-х гг.

Ключевые слова: белорусско-польское пограничье; художественный образ; культурный диалог; автобиографизм; автор; рассказчик; реализм; белорусские реалии; дискурс.

Образец цитирования:

Хмельніцкі ММ. Беларуска-польскае памежжа ў творах Марыі Радзевіч 1920–30-х гг.: спецыфіка мастацкага адлюстравання. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2019;3:5–14.

For citation:

Khmalnitski MM. The Belarusian-Polish borderland in the works of Maria Rodziewiczówna of 1920–30s: the specifics of the artistic display. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2019;3:5–14. Belarusian.

Автор:

Николай Николаевич Хмельницкий – кандидат филологических наук, доцент; заведующий кафедрой китайской филологии филологического факультета.

Author:

Mikalai M. Khmalnitski, PhD (philology), docent; head of Chinese philology department, faculty of philology. khmelnickinn@bsu.by

БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКАЕ ПАМЕЖЖА Ў ТВОРАХ МАРЫІ РАДЗЕВІЧ 1920–30-х гг.: СПЕЦЫФІКА МАСТАЦКАГА АДЛЮСТРАВАННЯ

М. М. ХМЯЛЬНИЦКІ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Вывучаецца праблематыка беларуска-польскага памежжа ў творах Марыі Радзевіч 1920–30-х гг. з улікам гістарычных падзей і сацыякультурнага кантэксту. Выяўлена, на якіх узроўнях у творчасці польскай пісьменніцы прысутнічаюць і функцыянуюць беларускія рэаліі, вобразы і матывы. Асабліва ўвага звернута на мастацкія стратэгіі ўвасаблення ў творах М. Радзевіч быту і традыцый жыхароў беларускага Палесся. Вызначана, якім чынам аўтару ўдалося максімальна рэалістычна ўзнавіць жыццё на беларуска-польскім памежжы ў драматычныя перыяды (Першая сусветная вайна, акупацыя, Савецка-польская вайна), а таксама актуалізаваць праблемы сацыяльнай і нацыянальнай дыскрымінацыі ў міжваеннай Польшчы. Прадметам даследавання з’яўляюцца спецыфіка апаведу, пейзажныя карціны, вобразна-стылявыя прыёмы, псіхалагізм, аўтабіяграфічны дыскурс, беларускія героі і рэаліі ў творах М. Радзевіч 1920–30-х гг.

Ключавыя словы: беларуска-польскае памежжа; мастацкі вобраз; культурны дыялог; аўтабіяграфізм; аўтар; апавядальнік; рэалізм; беларускія рэаліі; дыскурс.

THE BELARUSIAN-POLISH BORDERLAND IN THE WORKS OF MARIA RODZIEWICZÓWNA OF 1920–30s: THE SPECIFICS OF THE ARTISTIC DISPLAY

М. М. KHMIALNITSKI^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article is devoted to the study of the problems of the Belarusian-Polish borderland in the works of Maria Rodziewiczówna of 1920–30s in light of the historical events and socio-cultural context. It has been revealed, at what levels the Belarusian realities, images and motives are presented and function in the work of Polish writer. Particular attention is drawn to the artistic strategies of implementation of life and traditions of the inhabitants of Belarusian Polesie in the works of M. Rodziewiczówna. The author was able to recreate the life on the Belarusian-Polish borderland during dramatic periods (World War I, occupation, Soviet-Polish War) in the most realistic manner. The subject of the research in the article are the specificity of the narration, landscape paintings, figurative-style techniques, psychologism, autobiographical discourse, Belarusian heroes and realities in the works of M. Rodziewiczówna of the 1920–30s.

Keywords: Belarusian-Polish borderland; artistic image; cultural dialogue; autobiography; author; narrator; realism; Belarusian reality; discourse.

Марыя Радзевіч (Maria Rodziewiczówna, 1863–1944) – вядомая польская пісьменніца, жыццё і творчасць якой самым непасрэдным чынам былі звязаны з беларускай зямлёй. Прырода, самабытныя традыцыі і культура жыхароў палескага рэгіёна знайшлі адлюстраванне ў многіх яе творах («У снежаньскую ноч», «Знахары», «Першая куля», «Дзевайціс», «Грыўда», «Кудзеля» і інш). «Тут [на Палессі], – слухна падкрэслівае В. Ляшук, – фарміраваліся ідэалы, тут выпяваў талент М. Радзевіч, тут клалася на паперу большасць яе твораў, тут разгортвалася яе грамадская, рэлігійная, гаспадарчая дзейнасць» [1, с. 3]. Творчасць гэтай польскай пісьменніцы – ураджэнкі беларускай зямлі – з’явілася адметнай спробай адлюстравання суіснавання насельніцтва шматнацыянальнага і поліканфесійнага Палесся.

Мастацкая спадчына М. Радзевіч – з’ява, абумоўленая як агульнымі заканамернасцямі развіцця польскага прыгожага пісьменства канца XIX – першай трэці XX ст., так і сацыякультурнай спецыфікай памежнага рэгіёна. Творчасць гэтай вельмі папулярнай у свой час пісьменніцы да сённяшняга дня не стала аб’ектам асобнага даследавання ў айчынным літаратуразнаўстве: існуе толькі некалькі публікацый аглядна-краязнаўчага і навукова-папулярнага характару (А. Асташонак [2], А. Мальдзіс [3; 4], В. Ляшук [1; 5], А. Сушчук [6; 7], А. Ківака [8; 9], Ц. Ліякумовіч [10], Г. Малажай [11], А. Каралевіч [12],

Г. Снітко [13], Я. Чарняўская [14] і інш.). Сучасны чытач дагэтуль не мае магчымасці пазнаёміцца з творамі М. Радзевіч у перакладах на беларускую мову (выключэнне складаюць дзве навалы [15; 16]). Брэсцкі краязнавец А. Сушчук яшчэ ў 1990-я гг. са шкадаваннем заўважаў: «Дзіўна і горка цяпер усведамляць, што кнігі пісьменніцы і яе імя, вядомыя ўсяму беламу свету, амаль нікому невядомыя ў нас. Здзіўляцца гэтаму наўрад ці трэба, калі ўспомніць нашыя аднабокія адносіны да сваёй гісторыі ў апошнія дзесяцігоддзі» [6, с. 3]. Таму наспела аб'ектыўная неабходнасць звароту да канкрэтных твораў польскай пісьменніцы з мэтай іх сістэмнага разгляду праз прызму беларускасці. Як паказаў аналіз наяўных літаратуразнаўчых крыніц, больш увагі даследчыкі надавалі раманам і аповесцям М. Радзевіч, напісаным у перыяд яе творчай актыўнасці і славы (канец XIX – пачатак XX ст.) [17–24]. Але творы 1920–30-х гг. адкрываюць новыя грані таленту гэтай пісьменніцы, абумоўленыя як яе ідэйна-мастацкай эвалюцыяй, так і тагачаснай гісторыка-палітычнай сітуацыяй.

У сваіх творах 1920–30-х гг. – «Недабітоўскі з гранічнага бастыёна» («Niedobitowski z granicznego bastionu», 1926), «Фларыян з Вялікай Глушы» («Florian z Wielkiej Hłuszy», 1929), «Гняздо Белазора» («Gniazdo Białozora», 1931) – М. Радзевіч адлюстравала адметнасць светаўспрымання і жыцця палешукоў беларуска-польскага памежжа не толькі ў мірны час, але і ў эпоху міждзяржаўных і лакальных канфліктаў першай трэці XX ст. Пісьменніца ў вышэйзгаданых творах зафіксавала ўнікальны сацыяльна-гістарычны і культурны вопыт насельніцтва Брэсцкага Палесся ў ваенны і міжваенны перыяды. Калі ў аповесцях і раманах другой паловы XIX ст. больш увагі звярталася на апісанне традыцый і этнаграфічных асаблівасцей рэгіёна (фальклор, штодзённыя клопаты, будні і святы, прылады працы, назвы страў і адзення), спецыфіку міжродавых і сямейных сувязей, адносіны панскага двара і сялян-палешукоў, то ў творах 1920–30-х гг. акцэнт выразна змяшчаецца на адлюстраванне разбуральнай сілы ваенна-палітычных катаклізмаў. Аўтар не раз заклікала аб'яднацца перад знешняй небяспечай, не пакідаць роднага гнязда, верыць у лепшую будучыню менавіта на бацькоўскім кавалку зямлі. Важнае месца ў творах гэтага перыяду займае сацыяльна-крытычны дыскурс, скіраваны супраць бюракратычнай сістэмы і дзяржаўнага ўладкавання ў Другой Рэчы Паспалітай.

Прыкладам такога адлюстравання падзей можа служыць раман М. Радзевіч «Фларыян з Вялікай Глушы», у якім гісторыя канкрэтнай сям'і Верашынскіх і іх сядзібы прадстаўлена як летапіс двароў гэтага памежнага рэгіёна ў перыяд сацыяльна-палітычных супрацьстаянняў. У польскай і беларускай літаратурах мы амаль не знойдзем твораў, дзе даецца апісанне часоў Першай сусветнай вайны і Грамадзянскай вайны 1917–1922 гг. на Палессі, таму ў гістарычнай перспектыве пазнавальная каштоўнасць гэтага рамана М. Радзевіч відавочная. Польская пісьменніца перажыла ваенную навалу, таму многія карціны яна апісвае з веданнем справы, рэалістычна, часам, можа, занадта эмацыянальна, але чытач хоча верыць аўтару. Кампазіцыйны прынцып аб'ектыўна-лагічнай паслядоўнасці ў развіцці падзей, выкарыстаны М. Радзевіч у гэтым і іншых творах, дазволіў захаваць часова-прасторавую і прычинную суаднесенасць у падзейным ланцугу, у фіксацыі побытавага субстрату. У выніку гэтага мастацкая аб'ектыўнасць у многіх сцэнах максімальна адпавядае формам жыцця.

Назва і фабула рамана «Фларыян з Вялікай Глушы» звязаны з паданнем, якое на працягу некалькіх стагоддзяў фарміравала лакальныя грамадскія каштоўнасці. М. Радзевіч па-майстэрску выкарыстала гэты матэрыял, надаўшы яму ўзвышана-патрыятычны характар. Твор пачынаецца гісторыяй пра каралеву Бону, якая аднойчы быццам ехала па палескім краі, але яе карэта загрузла ў багне каля Вялікай Глушы, *мястэчка на далёкіх крэсах даўняй Рэчы Паспалітай*¹ [25, с. 2]. Польская каралева была вымушана застацца ў мястэчку аж на тры дні, караючы ці ўзнагароджваючы тутэйшых падданных. Мясцоваму ж асілку Верашынскаму, які вынес каралеўскую асобу на руках з небяспечнага месца і выцягнуў карэту, Бона падаравала два ўрочышчы – Мурашнік і Чорнае Возера. З таго часу род Верашынскіх на гэтай зямлі і ўкараніўся. А яшчэ каралева ў знак удзячнасці ахвяравала мясцоваму касцёлу волат-звон, які атрымаў імя Фларыян і ўжо амаль чатыры стагоддзі служыў вяскоўцам: *Яго голас-звон мясцовыя чулі рэдка: перад гадавымі святамі і па значных выпадках. Звычайна ён думаў, нямы і магутны, а праз аркі звон было відаць далёка сярод раўніннага пясчана-воднага краявіду ваколіцы, якую ён ахоўваў каля чатырохсот гадоў* [25, с. 2–3]. Парафіян у мястэчку засталася няшмат, *але ў касцёле часта гучала ларэтанская літанія на два жаночыя галасы, такія чыстыя, моцныя і згодныя, што аж было дзіўна, адкуль гэтакі цуд мог існаваць у дзікім палескім мястэчку* [25, с. 6].

Вялікая Глуша, як падае пісьменніца, з'яўлялася тыповым пасяленнем на беларуска-польскім памежжы (*шэрае, бруднае, соннае* [25, с. 4]). Галоўнае месца ў ім займала рыначная плошча, якая выглядала наступным чынам: *Гэта быў вялікі пясчаны пляц з квадратам драўляных крам пасярэдзіне і з высокай зялёнай царквой у супрацьлеглым ад касцёла баку. Рэштку бакавой тэрыторыі аздаблялі яўрэйскія дамы і корчмы з гасцінымі дварамі* [25, с. 4].

¹Тут і далей пераклад наш. – М. Х.

У рамане М. Радзевіч з сімпатыяй малое жыхароў палескага краю з іх адметнымі жыццёвым укладам і заняткамі (*палешукі, рыбакі па крыві і касцях* [25, s. 33]). Напрыклад, адзін з герояў твора досыць эмацыянальна заяўляе пра сваё паходжанне, адстойваючы тым самым права на грамадскае прызнанне: *Я тутэйшы, палешук, з рыбінай крывёй і здаровым сялянскім сэнсам. Мой прапачур сядзеў тут, у балотце, варыў дзёгаць, сушыў рыбу, лазу вырабляў на лапці і ні аб кім не дбаў. Цэлае няшчасце, калі вы сюды прыйшлі. Д'ябал у торбе вас у пекла нёс, але вы, шэльмы, торбу перагрызлі і каля Чэрска павыпадалі на зямлю, а пасля распаўзліся на боскую кару тутэйшага краю* [25, s. 47]. Пра этнакультурную самабытнасць гэтага рэгіёна і яго насельніцтва не раз выказваюцца героі кнігі. Так, напрыклад, адзін нямецкі афіцэр наступным чынам сфармуляваў сваё ўражанні аб палескай зямлі: *Знаходжуся тут, можа, якіх дзён дзесяць, адразу са шпітэля, і канстатую дзіўную амальгаму тутэйшага насельніцтва. Асноўную масу складаюць «панішы», напачатковыя аўтахтоны, далей густа аселяю семіты – пабрацімы галіцыян* [25, s. 104].

Шляхце, якая з даўніх часоў жыла тут, апаўдальнік дае наступную характарыстыку: *Гэта былі амаль аўтахтонныя жыхары, якія даўно сядзелі тут, у гэтых балотах і пясках, але мала ведалі пра Карону і мала адчувалі агульнасць з ёй. Яны размаўлялі па-польску, былі католікамі, плацілі кантрыбуцыю за паўстанне, а моладзь, асабліва жаночую яе частку, пасылалі ў варшаўскія школы* [25, с. 43–44].

Мясцовыя землеўласнікі на старонках рамана часта дысцутуюць па пытаннях гісторыі, самаідэнтыфікацыі. Прыкладам гэтаму можа служыць наступны дыялог двух герояў:

- Сюды вы, дарэчы, прыбылі з Кароны.
- У шаснаццатым стагоддзі.
- Хоць бы і ў дзясятым, усё роўна.
- Яўрэі яшчэ даўней прыйшлі.
- Кроў застаецца крывёй, а вы – мазурамі. Улезлі тут паміж нас і заганарыліся.
- Чым? – закрычала яна, чырвоная як рак.

– Вось, уласна, гарачкай! Усе венгерскае віно пілі, госці пілі, вось вам у кроў і ўвайшло, таму ніколі не бываеце цвярозымі, польская кроў! [25, s. 46].

Адно з галоўных месцаў у рамане «Фларыян з Вялікай Глушы» займаюць апісанні падзей, звязаных з Першай сусветнай вайной, бо тэрыторыя Палесся, як вядома, аказалася на перакрываванні ваенных шляхоў. Маштабы бяды не могуць не ўразіць сучаснага чытача. Спачатку мясцовыя жыхары не верылі ў блізкасць бяды: *Дзе вайна, а дзе мы! <...> Мы за Бугам і Брэстам у бяспецы* [25, s. 6]. Але калі што і здарыцца, разважалі яны, то нашы ўлюбёныя балоты і лясны дадуць нам укрыццё [25, s. 58]. Так паступова ў творы з'яўляецца тэма бежанства і выгнанніцтва: *Шырокія, абсаджаныя чатырма радамі бяроз пясчаныя гасцінцы Палесся, якія вядуць на ўсход, гэтым летам зараіліся, падобна да перасялення народаў. Сяляне, якія збіралі ўраджай, спыняліся ў задуменні, гледзячы на дзіўныя, чужыя ім табары, казалі: «Палякаў цар гоніць з Польшчы»* [25, s. 58]. Гэтыя патокі бежанцаў прыносілі шмат клопатаў мясцовым жыхарам. Напрыклад, стары аканом Рыгор, тутэйшы, так іранічна характарызаваў выгнаннікаў, якія спыніліся ў іх двары: *Паночку, а каб у нас адзін такі парабак, якіх там сямёра, то я і году не вытрымаў бы. Каб хутчэй гэтай вайне канец, а то аб'ядуць нас начыста. <...> Але ж добра і багацця ў той Польшчы, я і не думаў, што гэта такі заможны край, а людзей там – як мурашоў!* [25, s. 53–54].

З горыччу і жалем піша М. Радзевіч пра наступствы такой навалы для роднай зямлі: *Шляхамі знішчэння і смерці сталі дарогі паходаў: з'едзеныя палі збожжжа, патоптаныя лугі, высечаныя на абагрэў або заў прыдарожныя дрэвы* [25, s. 60]. Пісьменніца робіць экскурс у гісторыю, каб перадаць трагедыю Палесся, якое так часта апыналася на раздарожжы ваенных шляхоў: *Быў гэта патоп, які столькі разоў у гісторыі заліваў гэтыя няшчасныя крэсы Польшчы, а людзі, безабаронныя і слабыя, як лозы іх краю, прыціскаліся да зямлі пад націскам урагану, трымаючыся глебы з пакорлівасцю* [25, s. 76].

Тэма аднасі з роднай зямлёй ключавая ў рамане. Нездарма адзін з герояў прамаўляе: *Я застануся на гэтай зямлі і вам тое самае раю зрабіць! Людзі, апамятайцеся! Няшчасны і дурны той, хто пакіне свой кут і родную зямлю. Войскі пройдуць, мінецца навальніца, а хто застаўся, пачне адбудоўвацца і кідаць у зямлю зерне* [25, s. 59]. Так у рамане ўзнікае і сцвярджаецца матыў вернасці роднай зямлі, якая асвечана працай продкаў: увосень шляхта і сяляне з зацятай упартасцю аруць, а пасля засяваюць ніву дзеля будучага ўраджаю: *Ой ты, зямля наша няшчасная! Чаго ты толькі не зведала – і мы з табой. Так і будзе, як Вяргігара і святы Андрэй Баболя прадказвалі. Маскаль ужо сышоў, счэзне і немец! Трэба да сяўбы брацца!* [25, s. 91].

Як вядома, падчас Першай сусветнай вайны штаб расійскай арміі прыняў загад аб эвакуацыі насельніцтва прыфрантавой зоны ў глыб краіны, але палешукі не паддаюцца ні паніцы, ні ўгаворам, не верачы абяцанням улады, і вырашаюць заставацца да апошняга на сваёй зямлі. Больш за тое, мясцовыя хлопцы-патрыёты знялі з касцельнай вежы ў Вялікай Глушы легендарны звон Фларыян і схавалі

яго ў чароце, каб святыню не вывезлі на патрэбы войска, бо ён для іх з'яўляецца сімвалам захаванай традыцыі і вернасці айчыне [25, s. 53].

Паступова ў творы ўсё больш відавочнай становіцца ваенная катастрофа, пра што сведчаць многія сцэны, рэалістычнасць і драматызм якіх не можа не ўражваць: *Паўсюль оргія рабунку і салдацкага хаосу, бруд, смецце, рассыпанае зерне, гной і кішкі быдла, распораныя нярыны, парабаваныя для вогнішчаў мэбля і рыштунак – руіны!* [25, s. 81]; *...гналі на ўсход шматтысячны статак быдла: змучаная і спужаная жывёла, быццам аслеплая, то збіралася ў завіхронныя заторы, то разбязгалася па баках дарогі, дзіка равучы...* Нарэшце непаслухмяны статак збочыў у чорны балоцісты яр і патрапіў у ваду, пхаючыся, топчучы больш слабых, якія танулі ў глыбіні [25, s. 72].

Са зменай сітуацыі на фронце Палессе акупіравалі немцы, усталяваўшы свае парадкі. Звычайнай практыкай стала рабаванне мясцовага насельніцтва: *Немцы завітвалі пастаянна, жадаючы кожны раз чаго-небудзь іншага: рыштунку, бялізны, каструль, фарфору, яек, свіней, алею, курэй, гарэлкі, аўса. Занялі кухню, было іх шмат у кожным кутку сядзібы* [25, s. 88]; *...рыбу вынішчалі; немцы – ручнымі гранатамі* [25, s. 143].

У рамане «Фларыян з Вялікай Глушы» М. Радзевіч праўдзіва адлюстравала тагачасную агульную атмасферу на Палессі і перажыванні палешукоў, якія балюча рэагавалі на тое, што адбывалася вакол: *Калі вярталіся ўвечары, ніхто не спяваў, такім быў спакоўвечны звычай. Падчас вайны поле нібы анямела – не згаджалася! Людзі, якія засталіся, не спявалі: ні пастух, ні араты, ні дзяўчаты. Не было хрэсьбінаў і вяселляў, не было вечарніц у нядзелю – над пусткаю і руінамі панавала ціша, быццам вывезеныя званы забралі з сабой усялякі голас* [25, s. 131].

Пасля апісаных вышэй падзей Палессе апынулася ў сітуацыі безуладдзя: *Па корчмах тут было шмат збеглых ад бальшавікоў – гаварылі пра камуну, канфіскацыю зямлі. Падобна, нейкія банды таксама гулялі на памежжы* [25, s. 179]. Кожны дзень быў пазначаны новаўвядзеннямі: *Пасляўтра нейкая банда прыйшла з суседняй вёскі – і яе кіраўнік прачытаў Верашынскаму «маніфест», сілай якога маёнтак пана будзе адабраны на карысць «працоўнага людю», які на працягу стагоддзяў сваёю крывёй і потам гэтую зямлю паліваў і апрацоўваў* [25, s. 196].

М. Радзевіч рэалістычна малюе сцэны, у якіх мясцовыя сяляне-палешукі спрачаюцца, нават б'юцца, каб атрымаць лепшы кавалак зямлі і частку забудовы мясцовай шляхты. Праз некалькі тыдняў у Новай Глушы абвясцілі стварэнне Камуністычнай рэспублікі. Бальшавікі і сяляне працягвалі рабаваць двары, а камісар, каб паказаць, хто сапраўдны гаспадар у мястэчку, нават выстраліў у абраз Божай Маці. У хуткім часе Палессе пераходзіць пад уладу польскіх легіёнаў, надыходзіць, як сцвярджае пісьменніца, больш-менш спакойны і мірны час: вернікі ў мясцовым касцёле праводзяць богаслужэнне, пасля якога спяваюць польскі патрыятычны гімн – «Роту» М. Канапніцкай і святкуюць 3 Мая – Дзень Канстытуцыі. У Новай Глушы польскія ўлады нарэшце ўсталёўваюць парадак, а легендарны звон Фларыян займае месца на касцёльнай званіцы: *Гаворка раптам сціхла: усе паднялі галовы і скіравалі позірк на касцёльную вежу, на шчыце якой ажыў зеленавата-залаты звон, закалыхаўся, заклікаючы і абвешчаючы. А голас яго быў магутны, і звонкі, і далёкі, ішоў хваляю ягелонскай волі і думкі на ўвесь гэты пусты, раўнінны край няскоў, вады і сумна-ўбогіх балот* [25, s. 231].

У гэтым рамане, як і ў іншых творах М. Радзевіч 1920–30-х гг., амаль адсутнічаюць разгорнутыя апісанні палескай прыроды, што, відаць, можна патлумачыць наступным чынам: аўтар свядома канцэнтравала сваю ўвагу менавіта на ўзаемаадносінах і штодзённых клопатах мясцовага насельніцтва на шырокім сацыяльным фоне. Пацвярджэннем гэтаму можа служыць кніга «Недабітоўскі з гранічнага бастыёна», якая складаецца з дзесяці апавяданняў-гісторый пра нялёгкае жыццё на памежнай тэрыторыі падчас Другой Рэчы Паспалітай тых, хто вяртаўся з далёкіх дарог выгнання, перажыўшы шмат нечалавечых выпрабаванняў («Niedobitowscy płacą», «Sprawa jednorurki nr. 3080», «Przekroczenie obowiązujących ustaw», «“Obywatel” Kuźma Suprunik», «Czterech małych Mystkowskich» і інш.). Прозвішча героя першага апавядання дало назву выданню, але гэты персанаж, падкрэслім, сустракаецца і ў іншых творах кнігі. Дзеянне адбываецца непадалёку ад гарадка Жабрынь, у якім угадваецца палескі Кобрын (у апавяданнях не раз згадваюцца рэальныя тапонімы: Брэст, Баранавічы і інш.). М. Радзевіч непакоіла палітыка асуджэння, якую праводзілі тагачасныя польскія ўлады, бюракратычныя перашкоды, а таксама адсутнасць рэальнай дапамогі тутэйшаму насельніцтву з боку новай дзяржавы. «Абсурд і крыўды, якія чыніліся мясцовымі землеўладальнікамі як праз тупую фармалістыку, так і праз дрэнную дэмакратычную волю на крэсах, кляймо М. Радзевіч у «Недабітоўскім»» [26, s. 48]. У радавых гнёздах палешукоў, разбураных войнамі і лакальнымі канфліктамі, цяпер у выніку зямельнай рэформы гаспадарылі асаднікі.

Пад пяром польскай пісьменніцы прозвішча Недабітоўскі пераўтвараецца з уласнага ў агульнае: такіх, як ён, на гэтым памежным бастыёне было шмат, і менавіта ім, часта з рызыкай для жыцця, прыходзілася весці барацьбу за права быць тут і займацца гаспадаркай на сваёй зямлі, нягледзячы на

цяжжасці, якія пастаянна ўзнікалі. У выніку геапалітычных працэсаў, як падкрэслівае М. Радзевіч, адбылася змена грамадзянскай місіі мясцовай шляхты: цяпер яна тут, на гэтых усходніх рубяжах, становіцца захавальніцай польскай дзяржаўнасці і яе традыцый.

Героі кнігі М. Радзевіч «Недабітоўскі з гранічнага бастыёна» – людзі вялікіх дарог, якіх ліхалецце і вайна выгналі з роднага гнязда. Паступова яны вяртаюцца дадому ў глухі палескі куток: *Сакавіцкая ноч была без зорак, хмурай, ветранай і дажджлівай, калі Север Недабітоўскі і Ян Алеша выбраліся з гразкай лясной грэблі на паляну, на якой перад вялікай вайной стаяла сямейнае Недабітоўскага Гарадзішча. Ад далёкай чыгуначнай станцыі ішлі пешыш, бо не знайшлі фурманкі, але гэта была дробязь для людзей, якія за сем гадоў сталі Расію, Сібір, Манголію, Кітай і шмат іншых дзікіх куткоў* [27, s. 3].

Як аказалася, усе сваякі галоўнага героя памерлі ці былі забітыя падчас ваенных падзей. Родны дом таксама выглядаў не самым лепшым чынам: *Север акінуў позіркам сваё бацькоўскае гняздо. Двор застаўся, бо быў на вякі пабудаваны з камення і цэглы, дом, крыты старой чарапіцай, быў сапсаваны замураванымі вокнамі і дзвярыма. <...> З фальварка засталіся толькі абпаленыя мураваныя слупы стадолы і стайні, а таксама драўляная абора. Засталіся таксама пара старых вербаў, сад без плоту і высокая таполя з буслянкай. Фальварак стаяў на ўзгорку, аддалены ад вёскі і гасцінца; на захадзе быў лес, на ўсходзе – багністае ўрочышча Стыбелька і мяжа з бальшавікамі. Апошні бастыён Польшчы* [27, s. 9].

Стары служба так распавядаў гаспадару сядзібы Недабітоўскаму пра гады акупацыі і сучасную сітуацыю: *Сядзім тут і баронімся. Мала якой ночы не нападаюць – мяжа побач. <...> Народ тады быццам адурэў. Усе пакінулі сваё дабро і пайшлі. Казакі папалілі вёскі, спалілі і леснічоўку. Я тады ў двор перабраўся, бо так загадаў пан. Германца баяцца не было чаго. Строгія, але выхаваныя былі людзі. Секлі, калі было за што, але парадак быў. Потым прыйшлі галадранцы! Каб палац быў драўляны, то мы не далі б рады – ані я, ані ваша ягамосць, ці хоць баба-сокал! Але камень не ўгрызлі. А што зараз паніч думае рабіць? Бо ўжо заўтра Дабравесце – значыць, на ўзгорках можна сеяць авёс і гарох. Кароў навучылі араць, а маладая Карабелька ў баране ўжо ходзіць* [27, s. 7–11].

Север Недабітоўскі цвёрда вырашае аднаўляць бацькоўскую гаспадарку і заўзята бярэцца за працу: *Пайшлі плугі на зарослых пустазеллем палях, стаў сам Север з сякерай і матыкай і працаваў з вялікім душэўным уздымам і ўпартасцю. Сяляне, гледзячы на гэта, пляваліся, бурчэлі: «Чорт ляха не возьме», – але наймаліся да яго на працу, бо плаціў сумленна і падтрымліваў гэтых галодных бежанцаў, якія вярнуліся з Расіі* [27, s. 19].

У апісанні бюракратычных прыгод галоўнага героя М. Радзевіч, безумоўна, увасобіла і свой вопыт выжывання і вядзення гаспадаркі на тагачасных крэсах: *Мясцовая адміністрацыя некалькі разоў адмаўляла ў дапамозе аднавіць пасяўныя абшары і настолькі ж сквапна паказвала сваю заклапочанасць у здабыванні падаткаў. Град «платных прадпісанняў» біў Гарадзішча. Север, ашалелы ад сваёй працы, чытаў гэтыя рознакаляровыя паперкі з нейкай адурэлай упартасцю. Былі тут нейкія пакаранні і аплаты за ваенныя часы, былі падаходныя падаткі за год бальшавіцкай акупацыі, а таксама нейкія фантастычныя сумы за прадметы збыту – цэлая маса напасці, ад якой трэба было бараніцца, тлумачыць, высвятляць, пратэставаць* [27, s. 19].

Паступова сітуацыя пачала мяняцца, але лягчэй мясцоваму жыхару не стала: *Мы самі не можам ні апамятацца, ні зразумець, за што і чаму нас апусцілі ў маральную і матэрыяльную прорву, спрадвечку аселях тут палякаў. Перад вайной тут жылі тры народы: мы, селянін русін і чыноўнік расіянін. Мы ўсе ладзілі між сабой, ладзілі з селянінам, але не з расіянінам. Цяпер з'явілася новая Польшча. Чыноўнікам з'яўляецца паляк, настаўнік – паляк, дэпутат – з польскага Сейму, паліцыянт – паляк, жайнер – паляк і мы. Усе прыйшлі і глядзяць на нас з нянавісцю, аб якой мы да гэтага часу не мелі ўяўлення* [27, s. 58]. Нават старая пакаёўка з тутэйшых сялян-палешукоў з горыччу пытаецца: *За што яны, паночку, так ненавідзяць нас? Чаму хочуць нас адсюль выціснуць, замучыць, выгнаць?! Мучыў маскаль-вораг, здэкаваўся немец-п'яўка, здэкаваўся бальшавік-шатан, але навошта здэкуецца з нас кожны з гэтых новых палякаў? У чым мы вінаватыя перад Польшчай? Мы ж за яе маліліся, мы яе выглядалі як збавення!* [27, s. 28].

Галоўнага героя, нягледзячы на цяжжасці і перашкоды, не пакідае надзея на адраджэнне роднай сядзібы: *Вялікая была радасць, калі першы раз завуркатала малатарня і Север самастойна пачаў засяваць крывавай працай і потам здабытае зерне. Быў цудоўны вераснёвы дзень, такі ціхі, што шэлект зерня, якое падала ў зямлю, гучаў, як срэбныя званочки. І спявала душа гэтага крэсцовага паляка, і нараджаліся ў ёй добрыя і моцныя думкі* [27, s. 21].

Вуснамі героя М. Радзевіч выказвае і сваё разуменне гістарычнай і сацыяльнай місіі такіх, як яна, спрадвечных жыхароў беларуска-польскага памежжа: *Польшча – гэта я, гэта вы! А гэта проста шум пасля вялікай буры, хваля, якая знясе ўсё подлае і дурное, але нас – не! Адсюль жывімся, таму не дамося выкараніць нас, ані кроку не ўступім вылюдкам. У шэрай імгле гэтага восеньскага дня Недабітоўскі,*

як і кожны год у гэтую пару, засяваў сваю зямлю. Перад ім прасціралася ўлюбёная сівая, убогая палеская зямля, а ён ішоў баразной загона і сціскаў серабрыстае жыта. З боку пахлі мёдам верасы; на позніх кветках бурытынавага рапсу гулі пчолы, а ў хмарах развіталіся са сваімі летнімі выраямі журавы. Калі сейбіт павярнуўся на ўсход, уявіліся шатанскія вочы бальшавіка, які чхаць хацеў на гэтую яго працу, калі паварочваўся на захад – бачыў зайздросныя вясковыя хаты, гатовыя да рабунку чужога дабра. Над ім навісла змрочнае неба, пагражаючы слатой, снегам, градам і доўгай, без сонца, зімой у пустэчы і самоце. Здаваўся сабе такім дробным, малым, адзінокам на гэтым крэсовым фар-посце Рэчы Паспалітай. А ён сеяў, сеяў – у сваёй каменнай зацятасці, у сваім жалезным рашэнні цярэнец. Уся сіла і моц продкаў, якія перажылі цярыцу Кацярыну, Мураўёва-вешальніка і столькі іншых, сканцэнтраваліся ў гэтым гаротніку, якому былі наканаваны, па прычыне новых законаў і часоў, выгнанне і канфіскацыя; ён кідаў зерне ў зямлю, верачы, што вытрымае [27, s. 29].

На старонках кнігі М. Радзевіч не раз дае апісанне спустошаных пасля вайны і акупацыі тутэйшых зямель. Напрыклад, варшаўскі доктар Кулеша, які едзе на Палессе ў госці да сваякоў, назірае наступную карціну: *Дарога была досыць далёкай – цэлыя дванаццаць гадзін. І цяпер тут, за Бугам, доктара ўразіла розніца краявідаў, пустэча і руіны. Чыгуначная станцыя – гэта некалькі буданоў, разбураных акупантамі, сярод руінаў былых будынкаў палі, зарослыя бярозавым ці альховым кустоўем, вёскі, хаты якіх засталіся без вокнаў, з дзіркамі ў стрэхах; месцамі на пустках квітнеючыя сады абазначалі месцы колішніх сядзіб. На станцыях было мала людзей: troхі яўрэйскай беднаты і сялян у бальшавіцкіх лахманах, на выганах пасвілася нешматлікае быдла, на дарогах зрэдку ехалі вазы, запрэжаныя схуднелымі коньмі. Ваенныя раны, ужо бачныя ў Кангрэсаўцы, тут былі яшчэ больш адкрытымі, крывавымі і бязмежнымі* [27, s. 34].

Падкрэслім, што М. Радзевіч у «Недабітоўскім з гранічнага бастыёна», нягледзячы на выразна актуалізаваны беларускі хранатоп, толькі некалькі разоў выкарыстоўвае словы «Беларусь» і «беларускі», але выключна ў дачыненні да тэрыторыі на ўсход ад польска-савецкай мяжы: *Нарэшце гэты край занялі палякі і мінула пагроза смерці. Вярнуўся ў двор і стала асеў тут мой сваяк з Беларусі, які быў закатаваны бальшавікамі і выгнаны са свайго маёнтка* [27, s. 89].

У кнізе М. Радзевіч расказвае некалькі гісторый пра тутэйшых беларусаў, напрыклад, пра Кузьму Супруніка, які дзесяць месяцаў вяртаўся з бежанства праз савецкую Расію ў сваю зруйнаваную хату. Пасля вяртання на радзіму ён хутка зарыентаваўся ў сітуацыі: *Але і гэта для селяніна было багаццем, бо між іншым застаўся двор, да якога ён накіраваўся за паратункам. «Пан» напакнуў яго за ўцёкі і пакінуў дабро, на што Кузьма сказаў, што каецца, яшчэ раз паслаў праклёны пану і «начальству», якія яго прымусілі да такога кроку, пахваліў польскія межы, войска, апеку, якую тут зведаў, і шчасце, бо ў «Польшчы» ёсць як у раі. «Пан» яшчэ troхі набурчэў, але хутка змоўк і, хоць сам меў зрабаваны двор, даў Кузьме пару дошак, troхі цэглы, дроў, бульбы і бохан чорнага хлеба са свайго стала* [27, s. 107]. Селянін, як убачым далей, аказаўся кемлівым: усімі праўдамі і няпраўдамі, нават крадзяжом, разжыўся і быў на добрым рахунку ў мясцовай улады. Нездарма адзін з герояў, беларус-вясковец Мікіта, па-народнаму трапна заключае: *Вялікая Польшча да неба, а дурная, як трэба* [27, s. 90].

М. Радзевіч паказвае наступную тыповую з’яву: многія сем’і, якія вярталіся ў родныя палескія вёскі з Расіі, перабіраліся з рызыкай для жыцця праз мяжу, часцей знаходзілі сваю сядзібу ці зруйнаванай, ці аддадзенай на карыстанне асаднікам. Галоўную ідэю твора польская пісьменніца перадае праз разважанні аднаго з герояў кнігі: *Падчас акупацыі было галодна і холадна, але Сурын у глыбіні душы захоўваў вялікую Веру ва ўваскрэсенне Айчыны, а як з дзеда-прадзеда быў звыклы да варожага агрэсіі, пераносіў цяжкія пакуты, спадзеючыся, што гэта ўжо апошняя бяда* [27, s. 120].

У рамане «Гняздо Белазора» М. Радзевіч працягвае мастацкае даследаванне памежнай рэчаіснасці 1920-х гг. на прыкладзе жыцця галоўнага героя Міхала Белазора, які доўгі час вяртаўся з Далёкага Усходу дадому, у глухую палескую вёску сярод лясоў і балот. Пасля вяртання ён доўга не мог атрымаць дакументы на грамадзянства ў новай краіне, а таксама дазвол на зброю, без якой у такім месцы выжыць было цяжка. Міхал Белазор многія рэчы і з’явы спрабуе патлумачыць на свой лад. У творы шмат яго выказванняў, якія, бяспрэчна, перадаюць думкі пісьменніцы, яе канцэпцыю справядлівага грамадскага ўладкавання ў Другой Рэчы Паспалітай: *З радасцю прадаў бы частку маёнтка. Але ахвочых на гэтыя пяскі і багну не было, бо сяляне жылі вераю, што ў любы дзень урад забярэ ў паноў землі і бясплатна аддасць ім. Усе агітатары і кандыдаты ў дэпутаты ўнушалі ім гэта на сходах і пісалі гэтакія ж брашуры і «ўкраінскія» лісты, якія шчодро рассылаліся па гмінах. Зямельная рэформа, статут гміны і самакіравання, ваяводства, сеймік, стараствоўства, сістэма падаткаў, дарожны статут, тысячы новых указанняў, аплат, абмежаванняў адабралі ў палякаў-землеўласнікаў энергію і літаральна цяро-засць думкі* [28, s. 55]. Галоўны герой твора не раз сцвярджае: Палессе мае вялікую будучыню, бо калі на яго землях правесці меліярацыю, то з’явіцца больш урадлівай зямлі і Польшча зможа накарміць свае цэнтральныя рэгіёны [28, s. 13].

Мястэчка, дзе разгортваецца дзеянне твора, было як сотні да яго падобных на крэсах: *Рынак – у сярэдзіне квадрата крам, прыгожая царква, занябаны касцёл, паабанал яўрэйскія дамы і мяшчанскія вулічкі, якія разыходзіліся ў чатыры бакі і заканчваліся балоцістымі ці пясчанымі дарогамі ў далечыні пустога краю. Аздобаю былі бяскрайняе возера і старыя ліны, якія атулялі касцёл і плябанію. Узбоч рынку ішоў гасцінец, пазначаны свежымі знакамі і дарогаўказальнікамі. Шлях гэты, дастаткова па-кручасты для аб'езду багнаў, стваралі сухія пяскі і доўгія грэблі на не менш бяздонных балотах, сярод якіх ляніва сачыліся многія прытокі Прыпяці, Стыры, Стаходу, утвараючы водную сетку, у якой мог зарыентавацца толькі мясцовы чалавек* [28, s. 35]. Раніца ў мястэчку штодня пачыналася традыцыйна: *Скрыпелі жураўлі ля студняў, цяляты і коні патрабавалі ежы, смявалі пеўні, снавалі людзі. Палешукі – людзі, якія нікуды не смяшаюцца, размаўляюць тут па-руску, па-русінску ці на дыялекце. Але калі была патрэба, маглі і па-польску пагаварыць* [28, s. 17]. Паколькі дзеянне ў «Гняздзе Белазора» адбываецца на памежжы, то ў творы не раз сустраэнем размовы на конт нацыянальнай прыналежнасці тутэйшага насельніцтва. У пацвярджэнне прывядзем адзін з дыялогаў мясцовых хлопцаў:

- Аднак святла не засціце мне, палешукі.
- Мы не палешукі – мы ўкраінцы.
- Украінцы! Як жа вы так далёка завандравалі, калі – хахлы? Значыць, вы нетутэйшыя?
- Тутэйшыя ад веку ўкраінцы!
- То, можа, вы балгары ці сербы? Выберыце і вызначцеся. Можна выбіраць, калі хто не ведае, кім з'яўляецца.
- Мы ўкраінцы! – упарта паўтарыў хлопец.
- Для чаго ж ён Вошчанка, а бацька Заяц?
- Бо тут кожны мае тры прозвішчы.
- То і не дзіва, што ён мае некалькі нацыянальнасцей [28, s. 53–54].

А яшчэ мясцовы люд заўсёды з ахвотаю распаўядаў легенды і паданні, здарэнні, якія бачыў на свае вочы: *Міхась тлумачыў Адасю аб чалавечым жыццё на такіх выспах ці лугах сярод азёр. Адаць жа распаўядаў аб з'явах і агнях, якія танцуюць над тонямі, аб несамавітых галасах, аб ваўках і змеях з каронамі на галаве, аб мурашніках, у якіх ляжаць кавалкі бурытыну, і аб духу мядзведзя, які часам соўгаецца сярод свіранаў, і хто за ім пойдзе, той заўсёды знойдзе борць з пчоламі* [28, s. 40].

Адзначым яшчэ адну адметнасць твораў М. Радзевіч 1920–30-х гг.: у іх арганічна прысутнічае беларуская нацыянальная стыхія, часта з выразнай паляшускай спецыфікай: асобныя словы (словаформы) і словазлучэнні (*miantaszka, hlaczek, hladysz, kalamaszka, korowaj, sumować, domowina, dzieciuki* і інш.), фразеалагізмы, прымаўкі і прыказкі (*po kupnie koni borysz przepili, taj rozeszli sia* і інш.), тапонімы (*Horodyszcze, Hhuszcza, Horki, Horodno, Omelna, Zapruda* і інш.), антрапонімы (*Karewicz, Bialopiotrowicz, Skoluba, Ihnat, Nikita, Makar, Kuźma, Ryhor, Semen, Ulas, Stiopa, Semenicha* і інш.). Многія словы тлумачацца аўтарам у дужках праз пераклад на польскую мову непасрэдна ў тэксце (*strojna (zgrabna), kumpiak (szynka), raby (niewolniki), molość (kawaler)*) і сустракаюцца не толькі ў мове герояў, але і ў аўтарскай нарацыі, фіксуючы тым самым рэгіянальны каларыт і этнакультурны асаблівасці жыцця палешукоў. Такая аўтарская тэхналогія ў сферы мастацкай вобразнасці і мовы з'яўляецца цікавым прыкладам уключэння ў польскамоўны тэкст беларускіх элементаў, што яднае творчасць М. Радзевіч з папярэдняй традыцыяй літаратурнага сумежжа.

Такім чынам, творы М. Радзевіч 1920–30-х гг. побач з дасягненнямі іншых польскіх пісьменнікаў – ураджэнцаў Беларусі XIX–XX стст. складаюць адметную старонку ў адлюстраванні сумеснай гісторыі народаў-суседзяў і дазваляюць зрабіць выснову аб выключна важнай ролі беларускага кампанета ў мастацкай свядомасці польскай пісьменніцы. Яна зрабіла спробу раскрыць духоўнае аблічча беларусаў-палешукоў, самабытнасць іх светаўспрымання і ладу жыцця, настроі і спадзяванні ў складаныя гістарычныя перыяды. Аналіз выбраных твораў М. Радзевіч засведчыў іх цесную сувязь з беларускім субстратам, якая выявілася на розных (тэматычным, вобразным, стылявым і моўным) узроўнях, а таксама дала магчымасць раскрыць спецыфіку рэгіянальнага развіцця польскай літаратуры ў першай трэці XX ст.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Ляшук В. Марыя Радзевіч і Палессе. *Народная трыбуна*. 1995, 15 красавіка. с. 3.
2. Асташонак ЛВ. Праблемы выхавання ў апавесці М. Радзевіч «Страшны дзядуля». У: Ляшук ВЯ, Сенькавец УА, рэдактары. *Зборнік навуковых матэрыялаў, прысвечаных 75-годдзю і 130-годдзю з дня нараджэння І. Мележа і М. Радзевіч*. Брэст: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна; 1999. с. 78–80.
3. Мальдзіс АВ. Радзевіч Марыя. У: Пашкоў ГП, рэдактар. *Беларуская энцыклапедыя. Том 13*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 2001. с. 208.

4. Мальдзіс АІ. Радзевіч Марыя. У: Шамякін ІП, рэдактар. *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. Том 4*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Пётруся Броўкі; 1987. с. 449.
5. Ляшук В. Місіянерка з Грушава. Роля Марыі Радзевіч у культурным і палітычным жыцці Палесся. *Народная трыбуна*. 1995, 5 жніўня. с. 4.
6. Сушчук А. У фондах не значыцца... Пра творы польскай пісьменніцы М. Радзевіч з в. Грушава Кобрынскага раёна. *Звязда*. 1993, 6 студзеня. с. 3.
7. Сушчук А. Кто она, Мария Родзевичевна? *Заря*. 1992, 15 сентября. с. 3.
8. Кивака ЕГ. Жанровые особенности новеллистики М. Родзевич. У: Ляшчук ВЯ, Сенькавец УА, рэдактары. *Зборнік навуковых матэрыялаў, прысвечаных 75-годдзю і 130-годдзю з дня нараджэння І. Мележа і М. Радзевіч*. Брэст: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна; 1999. с. 80–86.
9. Kivako H. Kobiety heroiczne w obrazkach «Z głuszy» Marii Rodziewiczówny. W: Stępnik K, Gabrys M. *Kresowianki, krąg pisarek heroicznych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 2006. s. 179–185.
10. Лиюкумович ТТ. С художественной объективностью. О творчестве польской писательницы Беларуси XIX в. М. Родзевич. У: Ляшчук ВЯ, Сенькавец УА, рэдактары. *Зборнік навуковых матэрыялаў, прысвечаных 75-годдзю і 130-годдзю з дня нараджэння І. Мележа і М. Радзевіч*. Брэст: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна; 1999. с. 86–89.
11. Малажай ГМ. «Людзям трэба пазбягаць... такой вады, што не цячэ» (М. Радзевіч). У: Аляхновіч ММ, рэдактар. *Святло сакавіцкага слова. Зборнік навуковых артыкулаў*. Брэст: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна; 1998. с. 91–95.
12. Каралевіч СА. Моўныя сродкі стварэння мастацкага вобраза ў апавесці М. Радзевіч «Барбара Трыжнянка». У: Ляшчук ВЯ, Сенькавец УА, рэдактары. *Зборнік навуковых матэрыялаў, прысвечаных 75-годдзю і 130-годдзю з дня нараджэння І. Мележа і М. Радзевіч*. Брэст: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна; 1999. с. 92–94.
13. Снітко ГМ. Маёнтак Грушава: учора і сёння. Родныя мясціны пісьменніцы канца XIX – пач. XX ст. У: Ляшчук ВЯ, Сенькавец УА, рэдактары. *Зборнік навуковых матэрыялаў, прысвечаных 75-годдзю і 130-годдзю з дня нараджэння І. Мележа і М. Радзевіч*. Брэст: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна; 1999. с. 102–104.
14. Чернявская ЯА. Проблема любви и материнства в повести Марии Родзевич «Матей». У: Ляшчук ВЯ, Сенькавец УА, рэдактары. *Зборнік навуковых матэрыялаў, прысвечаных 75-годдзю і 130-годдзю з дня нараджэння І. Мележа і М. Радзевіч*. Брэст: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна; 1999. с. 111–114.
15. Радзевіч М. Чорная вада: Абразок. Ківака А, Сенькавец У, перакладчыкі. *Народная трыбуна*. 1995, 29 красавіка. с. 3.
16. Радзевіч М. Архіпаў млын. Ківака А, Сенькавец У, перакладчыкі. *Заря*. 1996, 11 июня. с. 4.
17. Панасюк Н. Сувязь Марыі Радзевіч з Беларуссю і беларускай культурай. У: Ляшчук ВЯ, Сенькавец УА, рэдактары. *Зборнік навуковых матэрыялаў, прысвечаных 75-годдзю і 130-годдзю з дня нараджэння І. Мележа і М. Радзевіч*. Брэст: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна; 1999. с. 99–103.
18. Панасюк Н. Сувязь Марыі Радзевіч з Беларуссю і беларускай культурай. *Acta Albaruthenica*. 2005;5:99–103.
19. Czachowski A. *Marja Rodziewiczówna na tle swoich powieści*. Poznań: Wydawnictwo Polskie; 1935. 207 s.
20. Głuszenia J. *Maria Rodziewiczówna. Strażniczka kresowych stanic*. Szczecinek: Fundacja «Nasza Przyszłość»; 2014. 208 s.
21. Tierling-Słedź E. *Mit Kresów w prozie Marii Rodziewiczówny*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego; 2002. 274 s.
22. Hadaczek B. *Kresy w literaturze polskiej XX wieku*. Szczecin: Ottonianum; 1993. 548 s.
23. Dworak T. *Rodziewiczówna i polskie piekło*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm; 1993. 85 s.
24. Martuszevska A. *Jak szumi Dewajtis? Szkic o powieściach Marii Rodziewiczówny*. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 1989. 256 s.
25. Rodziewiczówna M. *Florian z Wielkiej Hłuszy. Powieść. Wydanie drugie*. Poznań: Wydawnictwo Polskie R. Wegnera; 1939. 240 s.
26. Walewska C. *Marja Rodziewiczówna. Twórczość, życie, czyn. Szkic syntetyczny*. Warszawa: Drukarnia Społeczna; 1927. 29 s.
27. Rodziewiczówna M. *Niedobitowski z granicznego bastionu*. Lwów: Nakładem Wydawnictwa Polskiego; 1926. 173 s.
28. Rodziewiczówna M. *Gniazdo Białozora*. Wrocław: KAW; 1991. 125 s.

References

1. Ljashuk V. [Maria Rodziewiczówna and Polesie]. *Narodnaia trybuna*. 1995 April 15. p. 3. Belarusian.
2. Astashonak LV. [Problems of education in M. Rodziewiczówna's novel «The terrible grandfather»]. In: Ljashuk VJ, Sen'kavets UA, editors. *Zbornik navukovyh matjeryjalaw, prysvechanyh 75-goddzju i 130-goddzju z dnja naradzhenja I. Melezha i M. Radzevich* [Collection of scientific articles devoted to 75th anniversary and 130th anniversary of the birth of I. Melezh and M. Radzevich]. Brest: Brest State A. S. Pushkin University; 1999. p. 78–80. Belarusian.
3. Mal'dzis AV. [Rodziewiczówna Maria]. In: Pashkov GP, editor. *Belaruskaja jencyklapedyja. Tom 13* [Belarusian encyclopedia. Volume 13]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 2001. p. 208. Belarusian.
4. Mal'dzis AI. [Rodziewiczówna Maria]. In: Shamjakin IP, editor. *Jencyklapedyja litaratury i mastactva Belarusi. Tom 4* [Encyclopedia of literature and art of Belarus. Volume 4]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1987. p. 449. Belarusian.
5. Ljashuk V. [Missionary from Grushevo. The role of Maria Rodziewiczówna in the cultural and political life of Polesie]. *Narodnaya trybuna*. 1995 August 5. p. 4. Belarusian.
6. Sushchuk A. [In the funds can't be found... About the work of the Polish writer M. Rodziewiczówna from the village Grushevo, Kobrin district]. *Zvezda*. 1993 January 6. p. 3. Belarusian.
7. Sushchuk A. [Who is she, Maria Rodziewiczówna?]. *Zarya*. 1992 September 15. p. 3. Belarusian.
8. Kivaka EG. [Genre features of M. Rodziewiczówna's novels]. In: Ljashuk VJ, Sen'kavets UA, editors. *Zbornik navukovyh matjeryjalaw, prysvechanyh 75-goddzju i 130-goddzju z dnja naradzhenja I. Melezha i M. Radzevich* [Collection of scientific articles devoted to 75th anniversary and 130th anniversary of the birth of I. Melezh and M. Rodziewiczówna]. Brest: Brest State A. S. Pushkin University; 1999. p. 80–86. Russian.
9. Kivako H. Kobiety heroiczne w obrazkach «Z głuszy» Marii Rodziewiczówny. W: Stępnik K, Gabrys M. *Kresowianki, krąg pisarek heroicznych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 2006. s. 179–185.

10. Liokumovich TT. [With artistic objectivity. On the work of the Polish writer of Belarus M. Rodziewiczówna (XIX century)]. In: Ljashuk VJ, Sen'kavec UA, editors. *Zbornik navukovyh matjeryjalaw, prysvechanyh 75-goddzju i 130-goddzju z dnja naradzhennja I. Melezha i M. Radzevich* [Collection of scientific articles devoted to 75th anniversary and 130th anniversary of the birth of I. Melezh and M. Rodziewiczówna]. Brest: Brest State A. S. Pushkin University; 1999. p. 86–89. Russian.
11. Malazhaj GM. [«People need to avoid that water that does not flow...»]. In: Aljahnovich MM, editor. *Svjatlo sakavickaga slova. Zbornik navukovyh artykulaw* [The light of the March word. Collection of scientific articles]. Brest: Brest State A. S. Pushkin University; 1998. p. 91–95. Belarusian.
12. Karalevich SA. [Linguistic means of creating an artistic image in M. Rodziewiczówna's novel «Barbara Tryjnianka»]. In: Ljashuk VJ, Sen'kavec UA, editors. *Zbornik navukovyh matjeryjalaw, prysvechanyh 75-goddzju i 130-goddzju z dnja naradzhennja I. Melezha i M. Radzevich* [Collection of scientific articles devoted to 75th anniversary and 130th anniversary of the birth of I. Melezh and M. Rodziewiczówna]. Brest: Brest State A. S. Pushkin University; 1999. p. 92–94. Belarusian.
13. Snitko GM. [Manor Grushevo: yesterday and today. Native places of the writer of the late XIX – beginning XX century]. In: Ljashuk VJ, Sen'kavec UA, editors. *Zbornik navukovyh matjeryjalaw, prysvechanyh 75-goddzju i 130-goddzju z dnja naradzhennja I. Melezha i M. Radzevich* [Collection of scientific articles devoted to 75th anniversary and 130th anniversary of the birth of I. Melezh and M. Rodziewiczówna]. Brest: Brest State A. S. Pushkin University; 1999. p. 102–104. Belarusian.
14. Chernyavskaya YaA. [The problem of love and motherhood in the M. Rodziewiczówna's novel «Matezh»]. In: Ljashuk VJ, Sen'kavec UA, editors. *Zbornik navukovyh matjeryjalaw, prysvechanyh 75-goddzju i 130-goddzju z dnja naradzhennja I. Melezha i M. Radzevich* [Collection of scientific articles devoted to 75th anniversary and 130th anniversary of the birth of I. Melezh and M. Rodziewiczówna]. Brest: Brest State A. S. Pushkin University; 1999. p. 111–114. Russian.
15. Rodziewiczówna M. [Black water: icon]. Kivaka A, Sen'kavec U, translators. *Narodnaya trybuna*. 1995 April 29. p. 3. Belarusian.
16. Rodziewiczówna M. [Arkhip's mill]. Kivaka A, Sen'kavec U, translators. *Zarya*. 1996 June 11. p. 4. Belarusian.
17. Panasyuk N. [The connection of Maria Rodziewiczówna with Belarus and Belarusian culture]. In: Ljashuk VJ, Sen'kavec UA, editors. *Zbornik navukovyh matjeryjalaw, prysvechanyh 75-goddzju i 130-goddzju z dnja naradzhennja I. Melezha i M. Radzevich* [Collection of scientific articles devoted to 75th anniversary and 130th anniversary of the birth of I. Melezh and M. Rodziewiczówna]. Brest: Brest State A. S. Pushkin University; 1999. p. 99–103. Belarusian.
18. Panasyuk N. [The connection of Maria Rodziewiczówna with Belarus and Belarusian culture]. *Acta Albaruthenica*. 2005;5:99–103. Belarusian.
19. Czachowski A. *Marja Rodziewiczówna na tle swoich powieści*. Poznań: Wydawnictwo Polskie; 1935. 207 s.
20. Głuszenia J. *Maria Rodziewiczówna. Strażniczka kresowych stanic*. Szczecinek: Fundacja «Nasza Przyszłość»; 2014. 208 s.
21. Tierling-Śledź E. *Mit Kresów w prozie Marii Rodziewiczówny*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego; 2002. 274 s.
22. Hadaczek B. *Kresy w literaturze polskiej XX wieku*. Szczecin: Ottonianum; 1993. 548 s.
23. Dworak T. *Rodziewiczówna i polskie piekło*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm; 1993. 85 s.
24. Martuszevska A. *Jak szumi Dewajtis? Szkic o powieściach Marii Rodziewiczówny*. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 1989. 256 s.
25. Rodziewiczówna M. *Florian z Wielkiej Hłuszy. Powieść. Wydanie drugie*. Poznań: Wydawnictwo Polskie R. Wegnera; 1939. 240 s.
26. Walewska C. *Marja Rodziewiczówna. Twórczość, życie, czyn. Szkic syntetyczny*. Warszawa: Drukarnia Społeczna; 1927. 29 s.
27. Rodziewiczówna M. *Niedobitowski z granicznego bastionu*. Lwów: Nakładem Wydawnictwa Polskiego; 1926. 173 s.
28. Rodziewiczówna M. *Gniazdo Białozora*. Wrocław: KAW; 1991. 125 s.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 17.07.2019.
Received by editorial board 17.07.2019.